

Азиз К.

**МАМЛЕКЕТ БАШЧЫСЫНА ИМПИЧМЕНТ ЖАРЫЯЛОО:
САЯСИЙ-УКУКТУК ӨҢҮТТӨР**

Азиз К.

**ОБЪЯВЛЕНИЕ ГЛАВЕ ГОСУДАРСТВА ИМПИЧМЕНТА:
ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ**

K. Aziz

**ADVERTISEMENT IMPEACHMENT THE HEAD OF STATE
POLITICAL AND LEGAL ASPECTS**

УДК: 342.51

Бул макалада, автор саясий жана укуктук көз караш жагынан президентке импичмент жарыялоо өзгөчөлүктөрүн жана формаларын изилдеп чыгат.

Негизги сөздөр: президент, мамлекет башчысы, импичмент.

В настоящей статье, автор с политической и правовой точек зрения исследует особенности и формы объявления президенту импичмента.

Ключевые слова: президент, глава государства, импичмент.

In this article, the author of the political and legal points of view explores the characteristics and form of advertisement to the president's impeachment.

Key words: president, the head of state, impeachment.

Жалпыга маалымдуу болгондой, дүйнөлүк тажрыйба импичмент таптакыр ар түрдүү формада болушу мүмкүн. Бирок негизги маңызы мамлекет башчысын оор жана өзгөчө оор кылмыш жасагандыгы үчүн кызматтан четтетүүнүн өзгөчө процедурасы экендигинде. Анын болушу бир эле мезгилде президентти жалпы негизде жоопкерчиликке тартууга тыюу салуунун болушун дагы ырастайт.

Биздин оюбузча бул проблеманы толук ачып берүү үчүн башка өлкөлөрдүн практикасына кайрылуу зарыл. Конституциясына импичмент институтун жазууну биринчи болуп чечкен өлкө АКШ экендиги жалпыга белгилүү. Бирок Англиянын тажрыйбасын бул термин менен колдонгон Америка мамлекети аны киргизген учурда бардык жогорку кызмат адамдарынын жоопкерчилиги катары түшүнүүнү сунуш кылган.

Американын импичментин колдонуу механизми татаал болбогондугун изилдөөлөр көрсөттү. Өкүлдөр палатасы *демилгечи жана айыптоочу* катары чыгууга милдеттүү болсо, Сенат өкүм чыгарган жамааттык судья катары чыккан.

Американын тарыхы үч мамлекет башчысы «соттолуучу болууну» өз баштарынан өткөргөндүгүнө күбө: 1842-жылы АКШнын IX президенти Д.Тайлер, 26 жыл өткөндөн кийин Американын XVII президенти Э. Джонсон, жана 1999-жылы АКШнын XXXXII президенти У.Дж. (Б.) Клинтон ушундай тагдырга кабылышкан.

Импичмент институту көп жагынан ишке ашпай

турган мүнөзгө ээ, деп айтыш жаңылыштык болор эле. Анткени, импичмент, практика көрсөткөндөй кыйла даражада – президентке каршы каардуу курал. Мисалга, импичмент жарыялоо коркунучунун туулушу, АКШнын XXXVII президенти Р. Никсонго жана Пакистандын президенти П. Мушарафка отставкага кетүүгө аргасыз кылган. Бул 2014-жылы июль айында тышкы саясат жөнүндө өз пикирин «оңдоого» жана муну менен АКШ Конгрессинин бийликтерине «баш ийүүгө» АКШнын иштеп жаткан президенти Б. Обама үчүн да жетиштүү болгон.

Германия Федералдык Республикасында калыптанган практика да бул жагынан кыйла кызыктуу болуп саналат.

Федералдык президентке мандат добуш берүү жолу менен, анын үстүнө кандайдыр бир *жарыш сөз сүйлөө* мүмкүнчүлүгүсүз берилиши, бул өлкөнүн мамлекеттик башкаруусунун башкы өзгөчөлүгү болуп саналат. Ушунун бардыгы Германиянын мамлекет башчысынын бийлиги кыйла даражада номиналдуу болуп саналгандыгынан жана ал башка өлкөлөрдөгүдөй анчалык чоң эмес экендигинен улам ушундай деген ойдобуз.

Айтылгандарга олуттуу далил катары 2012-жылдын 18-мартынан тарта кызматка келген немец президенти И. Гаукту дүйнөлүк жамаат 2005-жылдын 21-ноябрынан тарта Германиянын федералдык канцлери болгон А.Д. Меркельге караганда иш жүзүндө билбей тургандыгын айтсак болот. Мына дал ошондуктан, ФРГнын парламенттик республикасын өтө көп учурда канцлердик демократия деп аташат.

ФРГдагы президенттик бийликтин номиналдуулугу мамлекет башчысын кызматтан четтетүүнүн салыштырмалуу татаал эместиги, ошондой эле ага күнөө коюу мүмкүнчүлүгүнүн кеңирилиги менен ырасталат. Маселен ФРГнын негизги мыйзамынын 61-беренесинде «... Бундесрат же Бундестаг Федералдык конституциялык соттун алдында Федералдык президент Негизги мыйзамды же башка федералдык мыйзамды атайлап бузгандыгына байланыштуу күнөө коёт. Күнөө коюу жөнүндө сунуш Бундестагдын мүчөлөрүнүн чейрегинен кем эмесинин добушу менен же Бундесраттын мүчөлөрүнүн чейрек добушу менен коюлууга тийиш. Күнөө коюу жөнүндө маселени чечүү үчүн Бундестагдын үчтөн экисин түзгөн көпчүлүк добуш талап кылынат. Күнөөнү койгон

органдын ыйгарым укуктуу адамы күнөөнү угузат.

... Эгерде федералдык конституциялык сот Федералдык президент Негизги же башка федералдык мыйзамдын атайылап бузулушуна күнөөлүү экендигин аныктаса, ал аны кызматтан кетирүү жөнүндө жарыялай алат. Ал күнөө коюлгандан кийин өзүнүн убактылуу буйругу менен эми Федералдык президент өзүнүн кызматтык милдеттерин аткарууга бул тоскоол болот деп аныктайт» [1].

Бул маселеде Доминикано, Чили жана Парагвай сыяктуу республикалардын практикасы өзгөчө кызыгуу туудурат. Иш азыркы реалийлерде бул институтту колдонуу чөйрөсү олуттуу кеңейгендигинде. Мисалы, соңку мезгилде импичмент оор кылмыштарды жасагандыгы гана үчүн эмес, ошондой эле мамлекет башчысына жүктөлгөн милдеттер жаман аткарылгандыгын үчүн да мүмкүн болуп калды. Ошол эле Доминикан мамлекетинде Сенат көпчүлүк добуш менен белгилүү мөөнөткө шайлаган ар кандай адам өз милдетин канааттандыраарлыксыз аткаргандыгы үчүн кызматтан кетирүүгө жана анын соңунан ага карата соттук куугунтуктоого уруксат берүүгө укуктуу.

Чили Республикасы да импичментти колдонуунун өзүнчө түрүн сунуш кылган. Бул өлкөдө импичмент мамлекет башчысына гана эмес, ошондой эле жогорку соттордун судьяларына, башкы көзөмөлчүгө, губернаторлор менен интенданттарга жана генералдар менен адмиралдарга карата да колдонулат.

Парагвай Республикасы да ушундай эле позицияны колдонот. Бирок, мурунку өлкөдөн айырмаланып, импичмент институту Чили Конституциясынын 225-беренесине ылайык аткаруу бийлигинин органдарынын бардык өкүлдөрүнө, жогорку соттун судьяларына, башкы прокурорго, Омбудсменге, эсеп палатасынын төрагасына жана анын орун басарына жана шайлоо юстициясынын Жогорку сотунун курамына кирген адамдарга колдонулат.

Ошону менен бирге импичмент институтун модернизациялоо импичменттин формасына тараган жок. Талдоо көрсөткөндөй дүйнөдө импичменттин үч түрү бар: парламенттик; парламенттик-соттук; парламенттик-плебисцитардык. Алардын ар биринин өзүнүн өзгөчөлүктөрү бар.

Биринчи түрү АКШда пайда болгон. Аны биз буга чейин караганбыз, бирок кийин американын импичмент схемасын улуттук өзгөчөлүктөрдү эске алуу менен Россия, Казакстан, Украина жана Латын Америкасынын көп өлкөлөрү өздөрүнө алган. Маселен улуттук тоскоолдуктарды киргизүү катары Россия менен Украина сот бийлигинин органдарынын катышуусу сыяктуу элементти кошушкан.

Парламенттер бир палаталуу болуп саналган өлкөлөрдө бул түр өзгөртүлгөн. Күнөө коюу жөнүндө жана импичменттин өзү жөнүндө чечимди бир эле орган, бирок добуштардын ар кандай саны менен кабыл алган.

Эгерде тарыхка кайрылсак, АКШ менен Пакистандан тышкары импичменттин мындай түрүн Россия мамлекетинин башчысы Б.Н. Ельцинге карата бир нече жолу колдонууга аракет жасалган. Бирок

беш пункттан турган айыптоо корутундусунун түзүлгөн долбоорун (мамлекеттик чыккынчылык, бийликти күч менен басып алуу жана кармоо, РФнын коргонуусун жана коопсуздугун начарлатуу) Мамлекеттик Дума колдогон эмес.

Мамлекеттеги саясий күчтөрдүн катышы импичментти ишке ашырууда маанилүү роль ойной тургандыгын ишеним менен белгилөөгө боло тургандыгы талашсыз жана көпчүлүк учурда тигил же бул жорук жосундун оордугуна эч байланышпайт. Мисалы, 1997-жылы «өлкөнү башкарууга акыл эсинин жөндөмсүздүгү үчүн» деген аныктама менен Эквадордун президенти А.Х. Букарам Ортис кызматтан четтетилген. Ал эми 2000-жылы Перу мамлекетинин башчысы А. Фухимори [2] «туруктуу моралдык алгылыксыздыгы» үчүн кызматтан кол жууган.

Парламенттик-соттук деп аталган импичменттин экинчи формасы да кыйла маанилүү болуп саналат. Ал эреже катары Европа өлкөөрүндө жана Африканын айрым бөлүктөрүндө: ФРГда, Италияда, Польшада, Португалияда, Чехияда, Анголада жана башка өлкөлөрдө колдонулат. Аны ишке ашырууга чечим болгондо бул тууралуу парламент демилге көтөрөт. Маселен Германияда импичментти ар кандай палатанын ¼ бөлүгү козгой алат. Бирок демилгечинин макамында тургандар гана чечим кабыл алууга укуктуу.

Албетте парламенттин чечими али мамлекет башчысын иштен толук кетиргенди билдирбейт. Парламенттик-соттук формада акыркы сөздү жогорку сот бийлигинин органдары айтат. Чехияда, ФРГда жана Италияда бул – Конституциялык сот, Португалияда – Жогорку сот, Польшада – Мамлекеттик трибунал.

Бул форманы изилдөөдө француз тилдүү мамлекеттердин тобун өзүнчө бөлүп алгыбыз келет. Анткени өткөндө Францияда жүргүзүлгөн конституциялык реформа аларга олуттуу таасир тийгизген.

Бул өлкөнүн улуттук мыйзамдары Францияда парламенттин эки палатасына тең күнөө, императивдик тартипте коюла тургандыгын көрсөтөт, мында абсолюттук көпчүлүк колдоого тийиш. Президентке мамлекеттик чыккынчылык боюнча коюлган күнөөнү (бул өлкөдө ал ушул негиз боюнча гана мүмкүн – К.А.) кароо үчүн Жогорку сот акыйкаттыгы палатасы түзүлүүгө тийиш. Анын курамына парламентарийлер гана кирет. Палата президенттин ишин гана кароого укуктуу, анткени башка жогорку даражалуу адамдардын жазыктык иштерин кароо башканын – республиканын өзгөчө сотунун юрисдикциясы болуп саналат. Практика көрсөткөндөй, бул институттун өзгөчөлүгүнө карабастан, Франциянын азыркы мезгилге чейин аны ишке ашыруу боюнча тажрыйбасы жок.

Парламенттик-плебисцитардык деп аталган импичменттин үчүнчү формасы тууралуу айтканда анын таралуу масштабы дүйнөдө анча чоң эмес. Аны пайдаланууга Австрия, Туркмения, Словакия, Исландия жана башка өлкөлөр гана «батынган».

Бул түрдүн айырмаланган өзгөчөлүгү сөзсүз анын корутунду стадиясы болуп саналат. Парламент

күнөө койгондон кийин (Исландияда – $\frac{3}{4}$, Словакияда – $\frac{3}{5}$) президентке карата импичментти кароо коомчулуктун сотуна (элдик добуш берүүгө) чыгарылат. Парламенттин чечимин коомчулук колдосо, иштен кеткен мамлекет башчысы кадимки соттун алдында катардагы жаран катары жоопкерчилик тартат.

Тажрыйба көрсөткөндөй, импичменттин мындай тартибин колдонуу көпчүлүк өлкөлөрдө ийгиликке жеткен жок. Мисалы, Венесуэланын оппозициясы үчүн ал ийгиликсиз болду, президент Уго Чавести кызматтан кетириүүгө бир нече жолку аракеттен майнап чыккан эмес. Румыниянын парламентинин чечими да өз учурунда шайлоочуларда колдоо тапкан эмес.

Азербайжан Республикасын өзүнчө алганда шайлоочулардын сотунан ийгиликтүү өткөн бирден бир өлкө деп эсептөөгө болот. 90-жылдардын башында улуттук Конституция кабыл алынганга чейин өлкөнүн Президенти Абдулфаз Эльчибейди (Алиев) бийликтен кетириүү боюнча Милли Межлистин позициясы референдумда колдоо тапкан.

Кыргызстандагы импичмент институту туурасында айтсак, анда бул маселе мурунку параграфта изилденген. Биз анда парламенттин позициясы менен президенттин макул эместиги боюнча түзүлгөн көйгөйдү гана козгогонбуз. Атап айтканда, иштен кеткен мамлекет башчысы буга макул болбосо жана КР Жогорку Кеңешинин импичмент жөнүндө токтомун буздурууга жетишүү үчүн сотко кайрылса эмне болот? Чынында эле улуттук мыйзамдар бул туурасында үн катпайт.

Кыргыз мыйзам чыгаруучусу бул маселеде парламент тарабынан аталган маселенин объективдүү эмес каралышы боюнча мүмкүнчүлүктөргө жол бербеген механизмдерди орнотууга аракет жасагандыгын эч ким танбайт. Мисалы, буга атайын комиссияны түзүү боюнча милдеттенмени жана Башкы прокурорго кайрылуу зарылчылыгын кошсо болот.

Бирок ал күнөөсүздүк жоромолун али эч ким алып сала электигин түшүнүп, мамлекеттик бийликтин эки органынын чечими кантсе да акыркы баскычтагы чындык болуп саналбай тургандыгын эске алган эмес. Анткени белгилүү орус окумуштуусу С.А. Авакьян туура белгилегендей, иштен четтетилген президент муну түшүнүп, сөздүн тике маанисинде парламенттин токтомун ченемдик эмес акты катары эсептеп, аны аткаруудан баш тартышы мүмкүн.

Биздин оюбузча, эгерде бул маселени чечүүгө мурда ата мекендик мыйзамдарда көрсөтүлгөндөй мамлекеттик бийликтин сот бутагы катышкан болсо, практикада эч кандай проблема болмок эмес[3]. Анткени мындай конституциялык чечим болгондо, КРдин иштен четтеген президентине соттун позициясын алдын ала билип туруп (тагыраак айтканда, КР Жогорку Кеңешине бул маселе боюнча кандай чечим бергендигин) сотко (мисалы, Жогорку соттун Конституциялык палатасына же Жогорку сотко) кайрылуунун эч кандай мааниси болмок эмес.

Албетте, тийиштүү ченемдерди бул бойдон

калтыруу жаңылыштык болор эле. Келечекте мындай жагдай түзүлүп калса, импичмент жөнүндөгү маселеге толуктоо киргизүүнүн мүмкүнчүлүгү нөлгө теңелмек.

Кыргызстан үчүн кандай абал алгылыктуу экендигин мыйзам чыгаруучу өзү тандап алууга тийиш. Иш тигил же бул аныктаманы чыгарган учурда ал кадам мамлекет үчүн эмне менен бүтө тургандыгын түшүнүүдө. Балким алар сунуш кылган варианттардын ар бири туңгуюк жагдайдан чыгуу болуп саналганы менен, кантсе да акыры барып жагымсыз кесепеттерге алып келиши мүмкүн. Ошентип, «КР Жогорку Кеңешинин регламенти жөнүндө» КР Мыйзамына биз сунуш кылган эки аныктаманын бирин киргизүү айрыкча туура болор эле, деп ойлойбуз.

Эгерде президенттин ишмердигинин укуктук кепилдиктерин күчөтүү максатын көздөгөн биринчи вариантты кабыл алсак, анда тийиштүү актыларды: КР Президентинин Жогорку сотко кайрылуу укугун жана кайрылуунун мөөнөттөрү жөнүндө жобону киргизүү зарыл. Ушундай форматка ээ болгондо, Башкы прокуратуранын корутундусуна негизделген КР Жогорку Кеңешинин импичмент жөнүндө чечими, мыйзамда каралган мөөнөтүндө мамлекет башчысы сотко кайрылса, биротоло чечим деп эсептелбейт, деп кошумча түрдө көрсөтүү керек.

Парламенттик чечимди бузуу өтүнүчү менен сотко кайрылган учурда мамлекет башчысы соттун чечими чыкканга чейин өз ыйгарымдарын сактап калат. Соттун чечими биротоло чечим болуп саналат жана ага даттанууга болбойт.

Экинчи вариант. Ал бир кыйла кыска, бирок ал биринчи вариант сыяктуу эле натыйжалуу болуп саналат. Биздин оюбузча импичмент процессин узакка создуктурбоону каалаган ата мекендик мыйзам чыгаруучу КР Жогорку Кеңеши импичмент жөнүндөгү маселе КР Жогорку Кеңешинде биротоло каралганга чейин, Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун Конституциялык палатасы да мыйзамда белгиленген мөөнөтүндө өз корутундусун бере тургандыгына ишенебиз.

Саясий маданияттын деңгээлин көңүлгө алып, жогоруда баяндалган аныктамага каралган процесстин бардык стадияларында КР президентин кызматтан четтетүү боюнча бардык чечимдер даттанылбай тургандыгын кошумчалоо керек.

Изилденип жаткан макалада кыргыз мамлекети үчүн мамлекеттик бийликтин өкүлдөрүнүн ар кандай алмашуусу жана мөөнөтүнөн мурда кетиши коом үчүн, ошондой эле анын өзү үчүн кыйынчылыксыз жана эң укуктук «нукта» өтүшү маанилүү экендигин дагы бир жолу белгилөө керек. Ушул жагынан алганда мындай «негизди» орнотуу боюнча башкы ролду мыйзам чыгаруучу өзүнө алат, ал шашылыш тартипте туруктуулуктун урматына кыргыз мыйзамдарын тийиштүү тартипке келтириши керек.

Адабияттар:

1. ФРГнын 1949-ж. 23-майындагы Негизги мыйзамы (1997-ж. 20-октябрындагы кийинки өзгөртүүлөрү жана толуктоолору менен). ФРГдагы РФ Өкүлчүлүгүнүн Соода-экономикалык бюросунун расмий сайты // URL.: http://www.rfhwb.de/Pravo/Pravo_ru/pravo_ru1.htm.
2. *Дабажан Э.С.* Перу: президент А. Фухиморинин көтөрүлүүсү жана кулоосу // Жаңы жана эң жаңы тарых. – М.: им. М.В. Ломоносов ат. МГУ, – 2010. – № 5, – 172-б. (171-184 б.).
3. 1993-ж. 5-майындагы КР Конституциясынын 51-беренеси (23-октябрь 2007-ж. абалында) // Ведомости КР Жогорку Кеңешинин ведомосттору. 1993. № 7. 175-ст. (Күчүн жоготкон).

Рецензент: д.полит.н., профессор Торопыгин А.В.